
a kormányra törő baloldal

Részlet egy hosszabb tanulmányból

BÁLINT ISTVÁN

A kommunista pártokat az első világháborút követő forradalmi hullám hozta létre, amikor úgy látszott, hogy a világforradalom előestjén vagyunk s hogy a forradalom győzelméhez a legfőbb feltétel egy forradalmi párt létrehozása. De később is a pártok központi kérdése az volt, hogy miként alakul a forradalmi helyzet, amely közelebb viheti őket a forradalomhoz. Ez teljesen érthető: csak az a csoport válhat politikai párttá, komoly politikai tényezővé, amelyet szüntelenül foglalkoztat a hatalom átvételének kérdése, amely tagjainak és választóinak a hatalomátvétel távlatát tudja nyújtani, különben nem politikai párt, legfeljebb komolytalan játék párttal és szervezkedéssel, amikor felnőttek, akik maguk sem veszik komolyan önmagukat és szervezetüket, politikai pártot játszanak. Mint Gramsci írta az Olasz KP megalakulásának napjaiban, 1921 januárjában: „Egy szervezet csak akkor nevezheti magát politikai pártnak, ha saját alkotmányos doktrínájával rendelkezik, csak akkor, ha sikerül konkretizálnia és terjesztenie saját elképzelését az államról, csak akkor, ha sikerül konkretizálnia és a tömegek között terjesztenie saját kormányprogramját, csak akkor, ha képes ezt gyakorlatilag megszervezni, meghatározott feltételek között, tényleges emberekkel, nem pedig az emberiség absztrakt eszméivel.”

Ebből logikusan következik, hogy szükségképpen mélyreható változásokat idézett elő a kommunista pártok elképzeléseiben és tevékenységében annak a ténynek a felismerése, hogy a forradalom lehetősége a messzi jövőbe tevődött át, vagy pedig egyenesen ködös lehetőséggé vált, amelyben mind kevésbé hittek, akár bevallották ezt, akár nem. Még a második világháború előtti években a fasiszmus elleni harc, a Népfront, az antifasiszta kormányok iránti viszony kialakítása így vagy úgy kapcsolatban állott a hatalomra kerülés, a hatalomra való hatásgyakorlás kérdésével. A második világháború után azonban ismét a kapitalizmus viszonylagos megszilárdulásának, sőt rohamos fejlődésének korszaka következett. Ez érlelte meg a kommunista pártok igazi nagy dilemmá-

ját. A kis, jelentéktelen, a parlamenti választásokon leadott szavazatoknak mindössze néhány százalékaival rendelkező pártok esetében nem éleződött ki annyira a dilemma: egy ilyen kis párt inkább csak szekta, mint a többi hasonló pártocská; az a kis csoport, amely támogatja, nem is gondol a hatalom kérdésére, a vezetőség pedig legfőkébb remélheti, hogy később a párt befolyása majd csak növekszik, és ezért hosszú várakozásra rendezkedik be. Egy olyan nagy párt azonban, mint az Olasz vagy a Francia Kommunista Párt, amely a szavazótábor több mint egynegyedének támogatását élvezzi, nem mondhatja választóinak: ti csak szavazatok ránk választásról választásra, a hatalmon úgyis mindig mások lesznek, a kérdéseket úgyis mindig mások döntenek el, a ti szavazatok úgysem szól bele, mi úgyis megmaradunk a kritika vakvágányán, mi majd mondjuk a magunk bírálatát, mások pedig fütyülnek ránk és csinálják a magukét, hisz tudják, hogy az absztrakt, verbális kritikán kívül többre úgysem vagyunk képesek.

Nyilvánvaló, hogy a fenti álláspont kimondott vagy hallgatólagos elfogadása után egyetlen nagy párt sem maradhatna sokáig nagy párt. Szükségszerű volt tehát új koncepciót keresni. Az olasz kommunistáknak sikerült is megfogalmazniuk „a szocializmus olasz útja” koncepcióját. Togliatti már 1947-ben ezt írta: „A nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy az osztályharc jelenlegi föltételei között az egész világon a munkásosztály és a dolgozó tömegek élcsapata — hogy eljusson a szocializmusig, vagyis a demokrácia fejlődésének végső fokáig, ami az igazi szocializmus — új utakat találhat, másmilyeneket mint amilyenek például a Szovjetunió munkásosztálya haladt.” 1956-ban még határozottabban megfogalmazta: „A megoldást maga az élet adja majd, egyes országok tapasztalata, és a marxizmus csak úgy diadalmaskodhat és úgy fog diadalmaskodni, ha tényleg megmutatja, hogy nem dogma, hanem az akció vezérfonala, ha megoldást tud találni mindazokra a kérdésekre, amelyek a szocializmus felé vezető úton különböző országokban és különböző feltételek között jelentkeznek.”

Ennek a koncepciónak három lényeges eleme van.¹ A nemzeti sajátosságokhoz való alkalmazkodás: „A megtörtént hibák — írta Togliatti — annak a vetületei, hogy a kommunista élcsapat és vezetőség képtelen volt beilleszkedni a nemzeti történelmi folyamatokba, megérteni egyes országok történelmi tapasztalatait és kihasználni őket a kommunista élcsapat fejlődésének fellendítésére, a nagy népi mozgalmak vezetésének elnyerésére; mindezek az elemek lassították, itt-ott majdnem megakadályozták a kommunista pártok fejlődését.”² A szövetség minden haladó erővel: „Még a magasan fejlett kapitalista országokban is megeshetik, hogy a munkásosztály többsége a nem kommunista pártokat követi, sőt nem zárhatjuk ki, hogy ezekben az országokban a munkásosztályra támaszkodó nem kommunista pártok serkenthetik a munkásosztály fejlődését a szocializmus felé. Egyébként, még ott is, ahol erős kommunista pártok vannak, a munkásosztályon és szocialista programon alapuló más pártok is léteznek. A radikális gazdasági átalakulás végrehajtásának törekvése, ami alapjában véve szocialista irányzatú, végül is eredhet magukat nem szocialistának nyilvánító szervezetektől és mozgalmaktól is.”³ A békés és fokozatos átmenet: „Lehetőség van tehát arra — idézzük tovább Togliattit —, hogy a reformokat békésen valósítsuk meg, demokratikus módszerek alkal-

mazásával, vagyis a nép többsége akaratának felülkerekedésével, a munkások támogatását élvező pártokra bízva, hogy megvalósítsák e reformokat a kormány élén, természetesen tiszteletben tartva mindazoknak a jogát a bírálatra, akik nem értenek velük egyet”, és: „nyilvánvaló, hogy ha elfogadjuk azt a távlatot, amelynek fő jellemzője a szocializmus felé való demokratikus és békés fejlődés, elfogadjuk a fokozatos fejlődés koncepcióját, amelynél nagyon nehéz megmondani, mikor következik be a minőségi változás. Az egyetlen dolog, amit előre láthatunk a fejlett kapitalista és kialakult demokratikus szervezetekkel bíró országokban, az a harc, amely sokáig tarthat, és amelyben a munkásosztály azért küzd, hogy vezető osztállyá váljon és utat törjön magának az egész társadalmi struktúra átalakítására.”

Tehát összegezve: a párt feladja a passzív megfigyelő, a kívülről szemlélő és bíráló pozícióját, ehelyett alkalmazkodik a nemzeti sajátosságokhoz, keresi a szövetséget a többi baloldali erővel, velük együtt igyekszik kormányra kerülni, hogy békés, parlamenti úton fokozatosan olyan reformokat valósítson meg, amelyek lassan, a mennyiségi elemek felhalmozódása révén viszik az országot a szocializmus felé. Most nem kívánunk kitérni arra, hogy ennek a koncepciónak az elfogadása elég lényegesen módosítja a párt elképzelését a proletárdiktatúráról, hisz a szocializmus felé haladó állam e koncepció szerint már nem új típusú állam, amely a régi burzsoá államgépezet szétzúzásával jött létre, hanem a régi burzsoá állam fokozatosan új tartalmat kap. Éppoly lényegesen változik az elképzelés magáról a pártról is, amely a többi baloldali párttal való szövetség érdekében megengedhetőnek tartja még az ideológiai koegzisztenciát is, sőt a párton belül is megelégszik egy lazább ideológiai egységgel — az olasz esetben konkrétan a vallásosságot sem tartják összeegyeztethetetlennek a párttagsággal. Itt csak arról tennénk még említést, hogy az utóbbi években a fent vázolt togliatti-i koncepciót az olasz párt még tovább bővítette.

Az Olasz Kommunista Párt XIII. kongresszusa ugyanis olyan akcióprogramot fogadott el, amelyben a kommunisták felkínálták még a kormányban való részvételt is. Az volt a tételük, hogy a növekvő fasiszta veszély és a balközép koalíció tehetetlensége, válsága által előállt helyzetben a leghelyesebb megoldás a „demokratikus fordulat”, a balközép koalíció balra bővítése, a kommunisták bevonása a kormányba. A kommunisták tehát még egy polgári jellegű kormányba is hajlandók voltak belépni, mert arra a meggyőződésre jutottak, hogy még így is többet tehetnek céljaik megvalósítása érdekében, mint a pusztán ellenzéki szereppel. Ennek érdekében persze még jobban hangsúlyozni kellett az átmenet fokozatosságát és lassúságát. Az átmeneti korszakra a kommunisták részletesen kidolgozott programot kínáltak fel. „Az a véleményünk — szögezte le Berlinguer főtitkár —, hogy az ország súlyos problémái csak a dolgozók részvételével, a három nagy népmozgalom, a kommunista, a szocialista és a katolikus népmozgalom összefogásával és együttműködésével oldhatók meg. Egy ilyen széles egyetértésen és részvételen alapuló kormányra van szükség, mert csakis ilyen kormány nézhet sikerrel szembe a szükséges reform megvalósításával.”

A fenti összefogás érdekében a kommunisták által felkínált program inkább szociális reformokat tartalmazott (a lakásépítés, az egészségügy, a közlekedés, a városépítés, a közoktatás megreformálását), mint a

szocializmus győzelmének programját. A párt harcot hirdetett az elmaradott dél gazdasági és ipari fejlesztéséért, az adórendszer megváltoztatásáért, a közigazgatás decentralizálásáért, autonóm körzetek létrehozásáért, a Vatikánnal kötött egyezmény felülvizsgálásáért, a családjogi törvények korszerűsítéséért stb. Ezekon a reformokon túlmenően a szocialista társadalom győzelméért vívott harcról csak nagy vonalokban megfogalmazott programjuk volt. Eszerint az ideiglenes, átmeneti célok érdekében össze kell fogni a tömegeket, hogy a tömegek hatása lassan, fokozatosan új tartalmat adjon az ország fejlődésének, ebben a keretben serkenteni kell a demokrácia fejlesztésének, a tömegek bevonásának különböző formáit, hogy a reformok meg a további demokratisálódás fokozatosan gyarapítsa azokat a mennyiségi elemeket, amelyek egy nem definiált ponton meghozzák majd a minőségi változást.

Még jellemzőbb és tanulságosabb a francia példa, már azért is, mert Franciaországban létrejött az egyesült baloldal — a kommunisták, a szocialisták és a baloldali radikálisok — közös kormányprogramja, és nem lehetetlen, hogy ezzel a közös kormányprogrammal győzzenek a tavaszra kiírt parlamenti választásokon. Ezzel magyarázható, hogy a francia kommunistáknak részletesen megindokolták, hogy miért kell uralomra kerülniük, sőt részletesen kifejtették elképzelésüket arról is, hogy mire törekcszenek majd kormányra kerülésük után. Ezért a francia kommunisták álláspontja rendkívül alkalmas az egész „békés hatalomra kerülés” koncepciójának vizsgálatára.

Egy gazdag, fejlett országban — amikor a világ nagy része tengődik a franciáknál jóval alacsonyabb életszínvonalon — nem lehet a dolgozók nyomorának klasszikus érvét használni. Ehelyett az első számú érv: a franciák nem élnek úgy, ahogy egy ilyen fejlett és gazdag ország polgárai élhetnének. Georges Marchais a párt XX. kongresszusán mondott beszámolójában részletes fejtegetéssel támasztotta alá ezt az érvet. Rámutatott arra, hogy a szakadatlan áremelés mind nehezebb helyzetbe hozza a dolgozókat, azokat a milliókat, akik havi ezer franknál kevesebbet keresnek, nem is szólva arról, hogyan élnek azok a nyugdíjas dolgozók, akik naponta 12 frankot kapnak. Helyzetük rosszabbodásáról tanúskodik, hogy 1969-ben a dolgozók háztartásai egyharmaddal kevesebb húst, 28 százalékkal kevesebb főzelékfélét és 41 százalékkal kevesebb gyümölcsöt fogyasztottak, mint a középosztályhoz tartozó családok. 1962 júliusa és 1972 júliusa között a bérek mindössze 32 százalékkal nőttek, ugyanakkor az ipari termelés 65, a munka termelékenysége pedig 84 százalékkal emelkedett. A hivatalos adatok szerint 400 000, a szakszervezetek becslése szerint 800 000 munkanélküli van, ezenkívül több tízezer munkás naponta átjár a szomszédos országokba dolgozni. A Franciaországban dolgozó 2,5 millió vendégmunkás botrányos körülmények között dolgozik. Mindinkább romlik a parasztság helyzete is, amiről az is tanúskodik, hogy az utóbbi tíz évben a mezőgazdasági termelés mennyisége 137 százalékkal, értéke viszont csak 91 százalékkal emelkedett, és 15 év alatt kétmillió ember hagyta ott a falut. Franciaországban kétmillió ember él rossz lakásviszonyok között, Párizs környékén vannak negyedek, ahol négy ember él egy 10 négyzetméter nagyságú szobában stb.

A klasszikus marxi—engelsi érvelés és indoklás tehát módosul. Ugyanakkor megjelenik mellette a lenini okfejtés: a forradalom akkor követ-

kezik be, amikor az uralkodó osztályok már nem tudnak a régi módon uralkodni, és az elnyomott osztályok nem tudnak a régi módon élni. Marchais megfogalmazásában ez így hangzik: „Országunk a válság korszakába lépett, amelynek szimptomája, hogy a rendszer gazdasági, társadalmi és politikai problémái arra a pontra jutottak, amikor már új választ követelnek. Abba a korszakba léptünk, amelyben a nagytőke és szövetségesei mind kevésbé tudják irányítani az ország ügyeit, és népünk mind kevésbé tűri uralmukat. Az alapvető változás napirendre került országunk életében.” Így a rendszer ellen fordul és a változást sürgető követeléssé válik az a sokfajta elégedetlenség, amely a francia társadalomban hat, az a sok probléma, amellyel a rendszer nem tud megbirkózni. A válságjelenségek skálája egyaránt felöleli azt a felismerést, hogy a látszólagos demokrácia és a tömegkommunikáció eszközei mind nyilvánvalóbbá teszik a tömegek tényleges kirekesztését az államügyek irányításából („A nagytőkének — mondotta Marchais — olyan típusú társadalom felel meg, amelyben a polgár elszakad az államtól, fárastó munkája után a televízió előtt ülve nézi, hogyan gyakorolják a hatalmat, és hogyan döntenek sorsáról”), valamint a társadalomban mind érezhetőbb erkölcsi, lelkiismereti, tudati válság példáit.

Ahhoz, hogy a változás szükségességének ilyen értelmezéséből a nem kommunista baloldallal való összefogás és közös kormányprogram lehessen, még két mozzanat kellett: a kommunisták elképzeléseinek fejlődése a dogmatizmus hatásának felszámolása irányában és a szocialisták elképzeléseinek fejlődése a koegzisztencia elfogadása irányában. Tagadhatatlan, hogy a dogmatizmus lerázása több ponton megváltoztatta a szocialista társadalommal kapcsolatos elképzeléseket. A legfőbb új elem ezekben az elképzelésekben: nem egyetlen út vezet a szocializmushoz és a szocializmus nem egyetlen Prokrasztész-ágy, amelybe minden ország társadalmát bele kell kényszeríteni. A szocializmus felé vezető sajátos utak felismerése azért is fontos, mert lehetővé tette az átmeneti időszak beiktatását. A közös kormányprogram megvalósítása még nem szocializmus — szögezték le a francia kommunisták. Igaz, nem fejtették ki részletesen, hogy a közös kormányprogram megvalósulásával teremtett helyzetből hogyan jutnak majd el a szocializmusba, de az alapvető tételek világosak. „Mi szocializmust akarunk Franciaországban, ez az alapvető célunk, amely áthatja minden akciónkat. De tudjuk, hogy a szocializmust nem lehet felülről elrendelni” — mondta ki Marchais. Ez úgy értendő, hogy a szocializmus csak akkor győz, ha a többség, a nagy tömegek magukévá teszik. Az első lépés a közös kormányprogram, mert reményt ad arra, hogy a baloldalt parlamenti többséghez juttatja, s a további munka, a problémák további alakulása létrehozza majd ezt a többséget a következő lépésekhez is, amelyek révén végül eljutnak a szocializmushoz. Másrészt, ha a szocializmus nem az egyetlen modell, akkor a francia kommunisták a helyzetnek megfelelően alakíthatják a jövőbeli társadalom képét, kialakíthatják a saját — mint Marchais mondta: sem chilei, sem jugoszláv, hanem francia — modelljüket. Így épül bele a tricolor és a Marseillaise is a kommunisták megmozdulásába. Nemcsak választási propaganda ez, nem pusztán kísérlet arra, hogy a választásokon megnyerjék azokat a franciákat, akik De Gaulle-ban látták a nemzeti nagyság és dicsőség megnyilatkozását, tehát nem elégedhetnek meg az amerikanizált Pompidou-rendszer kicsinyességével, az

önállóság feladásával. Mindezek a nemzeti elemek a kommunisták programjában egyrészt megkönnyítik a szövetkezést, másrészt a kommunistákat képesítik a dogmatizmustól mentes, tehát hatékonyabb stratégia és taktika kialakítására. Mindezt kiegészíti a Szovjetunióval és az SZKP-val szembeni függetlenség hangsúlyozása és hangoztatása, egyrészt mint az önállóság és a sajátos út biztosítéka, másrészt annak előfeltétele, hogy a kommunisták — ha esetleg kormányra kerülnek — az önálló, független francia politika hordozói lehessenek.

Másfelől, a szocialisták elképzeléseinek alakulását a koegzisztencia gondolatának térhódítása és ezzel a hidegháborús, elvakult antikommunizmus feladása befolyásolta. Pierre Mouroy, a Francia Szocialista Párt titkára, így fogalmazta meg azt az alapvető gondolatot, amely lényeges szerephez jutott abban, hogy a szocialisták a kommunistákkal való szövetkezés mellett döntöttek: „Amikor az egész világ fejlődik, amikor a szocialista Willy Brandt a Kelet felé nyitás politikáját folytatja, amikor Nixon találkozik Mao Cetunggal és Brenzsnyevvel, miért csak nekünk ne legyen jogunk a fejlődésre?” A kommunisták iránti viszony változásában ugyanis mindenképpen fontos szerepet játszik, hogy nemcsak a kommunisták változtak — lettek kevésbé dogmatikusak és gazdagodtak a nemzeti elemekkel —, hanem a nem kommunista baloldal is, jórészt annak hatására, hogy a kommunisták és általában a szocialista országok nem mumusok többé, s az általános közhangulat — amelyet a hidegháború egész propaganda- és ideológiai apparátusa alakított — elvesztette régi kommunistaellenes színezetét. Ez az egyik oka — többek között —, hogy a koegzisztencia mindenütt a baloldalnak kedvez. Olyan bizonyítékai voltak ennek az elmúlt évben, mint Brandt nagy választási győzelme, a változás politikájának diadala Japánban, a munkáspárt uralomra kerülése — a politika lényeges megváltozásával — Új-Zélandon és Ausztráliában. Nagyon jellemző, hogy nemcsak a francia jobboldal, hanem még a kormány számára is dilemmát, sőt ellentmondást jelent, hogy Pompidou az év elején a Szovjetunióba látogat, épp amikor döntő harcra készül a kommunistákkal a tavaszi választásokon. (Említsük meg például, hogy a *Minuite* című hetilap Ca va pas Pompidou? — ez nem megy, nem áll jól Pompidou-nak — kiabáló címmel közölte címlapján a francia köztársasági elnök prémsipkás képét, azt fejtegetve, hogy Pompidou nehéz helyzetbe kerül, mert azt kell mondania: Éljen Brezsnyev, Le Marchais-val!)

Ezek a tényezők — több mással együtt — játszottak közre abban, hogy a baloldal — a kommunisták, szocialisták és a baloldali radikálisok — közös kormányprogramja létrejöjjön. Ennek legfőbb célkitűzései: a gazdasági és politikai demokrácia összekapcsolása, a közélet demokratizálása és intenzitásának fokozása, tervszerű termelés, az elmaradottabb vidékek fejlesztése, az ország gazdasági függetlenségének szavatolása, ezerfrankos minimális bér, férfiaknak 60, nőknek 55 éves munkakor a nyugdíjhoz, 40 órás, ötnapos munkahét, teljes foglalkoztatottság, a közegészségügy és a közoktatás demokratizálása, évi 700 000 lakás építése, a közlekedés tervszerű fejlesztése, a gimnáziumok és a szakiskolák közötti különbség eltörlése, a tudományos kutatómunka fejlesztése, a mezőgazdaság fejlesztése és korszerűsítése, a szövetkezeti mozgalom előmozdítása és új mezőgazdasági árpolitika, a kisiparosok és a kiskereskedők megvédése, harc az infláció ellen, az egyéni szabadság-

jogok, köztük a sztrájkjog megvédése, a rendőrség demokratizálása, a bíróság függetlenségének helyreállítása, a köztársasági elnök mandátumának öt évre való csökkentése, a közigazgatás decentralizálása és az adórendszer megreformálása, a tájékoztatás jogának a demokratikus jogok közé iktatása, a békés együttműködés politikájának folytatása a nagyvilágban, a francia atomerő leépítése és az atomkísérletek rögtöni beszüntetése, annak kezdeményezése, hogy egyidőben oszljon fel az Atlanti Egyezmény és a Varsói Szerződés.

A francia kommunisták nemrég tartott kongresszusukon — inkább a közhangulat részeként, mint kimondott kérdésként — foglalkoztak azzal is, hogy a szocialistákkal való szövetség mennyi engedményt jelent majd, de még inkább azzal, hogyan lehet a baloldali szövetségen, a népi unión belül szavatozni a Kommunista Pártnak az élcsapat szerepét. (A kongresszus a kommunisták feladatát az élcsapat-szerep kiharcolása szempontjából így fogalmazta meg: a közös akciók szorgalmazása, a szocialisták bevonása a terepen, harc azért, hogy a választások első fordulójában a kommunista jelöltek minél több szavazatot kapjanak stb. Még a statútumot is azért módosították, hogy az új helyzetben ütőképebb, nagyobb aktivitásra képes pártot kapjanak.) Az igazi kérdés azonban: van-e esélye annak, hogy az egyesült baloldal győz a márciusi választásokon? A kérdés megválaszolásánál hálátlan minden jóslgatás, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a baloldal választási győzelme nem lehetetlen. Nemcsak azért, mert a franciák már egy De Gaulle-t is megbuktattak, miért kímélnének egy kicsinyesebb, színtelenebb rendszert; hanem azért is, mert a baloldal összefogása eddig ismeretlen esélyeket nyújt, mert a kormánypárt súlyos válságban van. Az utóbbival kissé részletesebben kell foglalkoznunk.

„A gaulle-izmus halott, éljen a pompidou-izmus” — írta a kormánypárt választási előkészületeivel kapcsolatban a *L'Aurora* című napilap. A kormánypárt fő problémája ugyanis az, hogy mivel lehet és kell helyettesíteni azt az összetartó erőt, amelyet De Gaulle jelentett. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a gaulle-ista párt a legkülönbözőbb áramlatokat egyesítette és egyesíti. Mindjárt De Gaulle lemondása, még inkább halála után kiderült, hogy maga a hatalomhoz való ragaszkodás nem elég a párt összetartására. Egymás után váltak ki kisebb-nagyobb csoportok, elsősorban a baloldal. Pompidou a különféle centrista csoportokkal való szövetekezést próbálta szembeállítani ezzel a felbomlással, de így csak nyilvánvalóvá tette az egész kormánypárt belső gyengeségét: a koncepcióhiányt. A belső bomlást kiegészíti a kormánypárt önbizalomhiánya, a bizonytalanság abban, milyen elképzelésekkel kellene harcba indulni, az eszmék kölcsönvétele, ha kell, a baloldaltól is, csakhogy ne legyen olyan szembetűnő az eszmék hiánya.

Egy ilyen kölcsönvevett eszmével — az Új Társadalom jelszavával — indult már Chaban-Delmas, a mai miniszterelnök elődje. Azóta még szembetűnőbb lett a kormánypárt bizonytalansága. Griscard d'Estaing épp a Francia KP XX. kongresszusának napjaiban úgy nyilatkozott antinflációs programjának beterveztésekor, hogy a kormánypárt tulajdonképpen megvalósítja a népi unió, az egyesült baloldal programját. Marchais persze sietett levonni a következtetést: a kormány is elismeri, hogy az egyesült baloldal programja megvalósítható. A megfigyelők pedig csodálkozva tették fel a kérdést: egy kormánypártnak miért kell hangsú-

lyoznia azt, hogy megvalósítja az ellenzék programját, talán nincs neki saját programja? Még jellemzőbb volt Messmer miniszterelnöknek szintén a kongresszus napjaiban adott nyilatkozata, amelyben megállapította: „ha a szocializmus — mint én hiszem — fejlődés békében, ha a szocializmus annyit jelent, mint Franciaországot évről évre igazságosabbá, emberibbé tenni, akkor a szocializmus felé De Gaulle nyitott utat Franciaországban.” Ez a nyilatkozat megvilágítja a mai franciaországi helyzet egész ellentmondásosságát. Egyrészt rámutat az egyesült baloldal érvelésének gyengeségére, mert mindenképpen a gyengeség jele, ha a szocializmus fogalmát olyannyira kibővítik, kiterjesztik — ha úgy akarjuk, letompítják és elködösítik —, hogy bárki magáénak vallhatja, s ez a „bárki” a többség megszerzésének eszköze, de ugyanakkor engedmény is a fogalmak tisztaságának rovására. Másrészt azonban rávilágít a kormánypárt önbizalom- és koncepcióhiányára, mert különben miért kellene azt bizonygatnia, hogy végső fokon ők is szocializmust akarnak, mint az ellenzék, nemcsak azért, mert a szocializmus többé már nem mumus, mert ezzel csökkenthetik az ellenzék érvelésének erejét, hanem azért is, mert teljes a bizonytalanság, hogy milyen eszmékkel kellene nekik indulniuk, mit kellene szembeállítaniuk az ellenzéki programmal.

Az általános helyzet megérlelődése, a baloldal összefogása, és a kormánypárt belső válsága reálissá teszi azt a lehetőséget, hogy a népi unió győz a tavaszi választásokon. Ugyanakkor azonban a Kommunista Pártnak számolnia kell a kormányra kerülésre való átállás minden veszélyével. Ezek között nem is a legnagyobb az, hogy ha a választási győzelemből mégsem lesz semmi, ebben az esetben a népi unió vállalása, a párt tevékenységének átállítása a kormányra kerülés kiharcolására, évekig passzivitásra kényszerítheti a pártot, tájékozatlanná, program nélkülivé teheti a tagokat, ennek minden súlyos következményével együtt. Ha viszont az egyesült baloldal győz, akkor jönnek az új veszélyek: szavatolni kell, hogy a kommunisták befolyása a kormányban ne legyen névleges, ne járjon túl sok engedménnyel, hanem lehetőséget nyújtson elképzeléseik megvalósítására; elejét kell venni annak, hogy a kormányban való részvétel olyan következményekkel járjon, mint például akkor, amikor a De Gaulle nemzeti front-kormányában való részvétel miatt szerepet vállaltak a gyarmati háború folytatásában, s ennek következményeként a kommunisták nem tudtak vezető szerepre szert tenni az algériai forradalomban. Nem is szólva arról az állandó veszélyről, hogy ha a kommunisták kormányon vannak, esetleg lényegesen megerősödik az ellenzék szerepét átvevő szélső baloldal.

Egészen sajátos a helyzet a többi nyugat-európai országban. A Szocialista Internacionálé tagjai egyes országokban hosszabb-rövidebb ideje uralmon vannak, mint például Svédországban, más pártokkal felváltva hol kormányon vannak, hol ellenzékben, mint például Nagy-Britanniában, vagy pedig újabban kerültek hatalomra, mint például Nyugat-Németországban, anélkül azonban, hogy a társadalmi rendszer lényeges megváltoztatásának kérdését felvetnék. Az új társadalmi rendszer legtöbbször még programjukból is kimaradt, vagy egészen ködös formát kapott, a kezdetben még lényeges forradalmi elemeket tartalmazó pontok — államosítás, szociális reformok stb. — annyira mindennaposakká, sőt a kapitalista rendszer velejáróivá lettek, hogy ma már arra is alig alkalmasak, hogy ezeket a pártokat megkülönböztessék konzervatívabb

vetélytársaiktól. Néha történik valami, ami azt a látszatot kelti, mintha valami új mozgás kezdődne ezekben az országokban. Ilyesmi volt, amikor 1959 februárjában Aksel Larsen, a Dán Kommunista Párt kizárt vezetője Szocialista Néppárt néven új pártot alakított. Az a remény támadt ugyanis, hogy létrejön egy forradalmi párt, amely jobban alkalmazkodik a jólétben és sajátos politikai helyzetben élő országok körülményeihez. Mert Larsen fő tétele az volt, hogy a Dán KP-nak valóban független pártnak kell lennie, amely bírálja a kelet-európai rendszereket is, feladja az elvakult dogmákat, megszabadul a sztalinizmus utolsó maradványaitól, belső demokráciával bíró szervezetté alakul át, és tevékenységét a dán körülményekhez, a jóléttel teremtett helyzethez idomítja. A dán példára 1961-ben Norvégiában is megalakult a Szocialista Néppárt. Az új pártoknak azonban csak arra volt erejük, hogy tovább gyengítsék a kommunista pártokat: a következő választásokon a Dán SZNP a szavazatok 6 százalékát kapta, a norvég pedig 3,5 százalékát, a kommunista pártok egy-egy százalékkal szemben. De egyik párt sem tudott azóta sem lényeges erővé válni, hogy átvegye azt a szerepet, amelyet az Olasz vagy Francia KP tölt be.

Továbbá említést érdemel, hogy például az angol munkásmozgalom fordulóponton jutott, Svédországban pedig elszaporodtak a vadstrájkok, arról tanúskodva, hogy nem is olyan szilárd az annyit elegetett „társadalmi béke”, és hogy az elégedetlenség a „társadalmi béke” pillérévé vált hivatalos szakszervezeteken kívül keresi a feltörés útját; a Volvóban a munkások kiharcolták, hogy az eddigi embertelen futószalagrendszer helyett az autókat munkáscsoportok állítsák össze stb.

Ezek a példák, főleg a hatalmon lévő szocialista és szociáldemokrata pártok esetei, inkább az olasz és francia kísérlet korlátait mutatják, mint e kísérlet jogosultságát igazolják. Arról tanúskodnak ugyanis, hogy a békés, parlamenti eszközökkel uralomra kerülő munkáspártok vagy már uralomra is csak azért kerültek, mert eleve feladták a társadalom radikálisabb átalakításának programját, vagy pedig a többi párttal való szövetség, esetleg a választópolgárok megnyerése érdekében engedelmeyeket tettek a radikális átalakulás programjának rovására. Esetük ezért inkább azt bizonyítja, hogy a békés eszközök a mélyebb átalakulásról való lemondást jelentik, mint azt, hogy a szocialista társadalom békés eszközökkel is elérhető. Ebben az esetben tehát pusztán a hatalomért vívott harcra van szó, ami vezetésséggel, apparátussal, választókkal rendelkező politikai pártoknál érhető, de egy lenini típusú forradalmi párt szempontjából nem elegendő.

A francia és olasz példa azonban még egy másik formában is kételyeket szül a „demokratikus fordulat” politikájával szemben. Nem elegendő ugyanis, hogy a kommunisták feladták régebbi elképzeléseiket és hajlandók belépni a kormányba, olyan helyzetre is szükség van, amelyben ez a kormányba lépés lehetséges, továbbá szövetségesekre, akik a kommunistákat hajlandók elfogadni. Felvetődik tehát a kérdés: lehetséges-e egyáltalán, hogy a kommunisták bekerülnek a kormányba? Olaszországban az történt ugyanis, hogy a Kommunista Párt a berlin-gueri programmal nemcsak megőrizte választóinak támogatását, hanem az 1972. évi választásokon több szavazatot és több mandátumot szerzett, mint az előző parlamenti választásokon. A választások eredménye mégsem a balra nyitást hozta meg, hanem ellenkezőleg, azzal járt, hogy

még a szocialisták sem kerültek be a kormányba, és az ötvenes évek, a balközép koalíció előtti korszak kormányzási formuláját állították vissza. Persze, az olasz helyzet még nem állapodott meg, elméletileg még mindig lehetséges, hogy a társadalmi problémák olyan nyomást gyakorolnak a politikai életre, hogy a radikálisabb áttörés érdekében létrejön egy koalíció, amely a kereszténydemokraták balszárnyától a szociáldemokratákon és szocialistákon át a kommunistákig terjed. Ez azonban még messze van. (Itt arra már nem is utalunk, hogy ha ilyen helyzet kialakul, akkor esetleg a kommunistáknak már a kereszténydemokraták félreállítására kell gondolniuk, és nem arra, hogy velük szövetkezve kerüljenek kormányra.) Egyelőre a kormány és a kereszténydemokraták meg a Kommunista Párt között ott áll még a Szocialista Párt is, amely több évi kormánykoalícióbeli részvétel után kiszorult, továbbá nemcsak a kereszténydemokraták jobbszárnya, de a szociáldemokraták sem akarnak hallani a kommunistákkal való szövetségről. Franciaországban pedig a Kommunista Párt már elszalasztott egy történelmi alkalmat, amikor az egységes baloldal átvehette volna a hatalmat — 1968 májusát, amikor a forradalmi megmozdulás olyan megrázkódtatásként hatott, hogy még De Gaulle is normálisnak vette volna ezt a megoldást. Nagy kérdés, kialakulhat-e még egyszer egy ilyen helyzet, és a közös kormányprogram elegendő-e a tavaszi választások megnyeréséhez. Nem is szólva arról, hogy De Gaulle olyan elnöki rendszert hozott létre, amellyel parlamenti többség, sőt saját parlamenti párt nélkül is igazgathatta az országot, Pompidou megbízatása viszont csak 1976-ban jár le, és ki tudja, addig mi lesz a népi unióval.

Tehát egyelőre még az is kérdés, hogy kormányra tudnak-e kerülni az olasz kommunisták, a francia kommunistáknál pedig, ha kormányra kerülnek is, jelentkezik a kérdés: elegendő-e ez elképzeléseik megvalósításához? Mint ahogy az olaszok esetében is megmarad a kérdés, meg tudják-e valósítani elképzeléseiket, és mennyiben tudják megvalósítani; a békés hatalomra kerülés nem jelenti-e valójában a társadalmi átalakulásról való lemondást, reformizmust a meglévő társadalom keretein belül? Vagyis hogy nem arról van szó, hogy a társadalmi átalakulás békés eszközökkel is lehetséges, hanem arról, hogy a kommunista pártok feladták a radikális átalakulás programját, s megelégszenek a reformokkal a meglévő társadalmi rendszer keretében. Ebben az esetben azonban, ha a társadalom átalakulása mégis szükségszerűvé vagy legalábbis lehetségessé válik, létrejönnek azok a társadalmi erők, amelyek a mai kommunistákat is a barikád másik oldalára állíthatják, s a forradalmat a kommunista pártok ellenére hajtják végre, mint ahogy már egyszer megtörtént, amikor 1968-ban Franciaországban a kommunista párt éppúgy igyekezett visszafogni a forradalom lendületét, mint a konzervatív pártok, és mint ahogy a kubai forradalom óta minden forradalmi megmozdulás a kommunista pártok nélkül vagy éppen ellenükre folyt le.

Már maga ez a gondolat — amely nem egyszerűen véletlen övet, hanem történelmi tények sugallják —, elég ahhoz, hogy megkérdőjelezzük a fejlett kapitalista országok békés átalakításának programját. A következtetéseket azonban nem kell elsietni, hisz egy történelmi példa éppen ezekben a hónapokban sietett a békés átalakulás híveinek segítségére — Chilében, a történelem során először, békés körülmények között, par-

lamenti eszközökkel hatalomra került egy marxista beállítottságú kormány. Annak idején megkockáztattunk egy elméletet ennek a történelmi sajátosságnak a megmagyarázására. Legfőbb következtetésünket itt most megismételjük: a kapitalizmus csak úgy tudott megmaradni, hogy feladta azokat a vonásait, amelyek Marx elemzése szerint elkerülhetetlenül a szocializmushoz vezetnek, elsősorban a piac anarchiáját, hogy helyébe az állami beavatkozást állítsa; elképzelhető tehát, hogy a klasszikus kapitalizmus eljut egy olyan szakaszba, amikor választania kell a szocializmus és az állanmkapitalizmus között; s e választásnak a lehetősége a chilei megoldás gazdasági-társadalmi alapja.

A konkrét történelmi eseményeket vizsgálva ehhez hozzá kell még tennünk, hogy Chilében sajátos formát öltött az egész Latin-Amerikában érezhető forrongás. Ez a forrongás pedig nem kisebb dolgot fejez ki, mint azt, hogy az uralkodó körök nem tudnak a régi módon uralkodni, az elnyomottak a régi módon élni. Ezt fejezik ki, erről tanúskodnak az egymást érő rendszerváltozások, a rendszerek bizonytalansága, egymást érő államcsínyek és ellenállamcsínyek, amelyek már rég nem egyes katonatisztek egyéni ambícióit fejezik ki, mint valamikor, hanem arról beszélnek, hogy a meglévő rendszerekben a különböző kombinációk nem képesek megoldani a felhalmozódott ellentmondásokat. A problémák, a rendszerek tehetetlensége, az érlelődő körülmények egyformán a fenti meggyőződést szülik egész Latin-Amerikában. Chilében a sajátos körülmények csak a kedvező talajt adták meg ennek a felismerésnek az érvényesítéséhez. A sajátos körülmények között kell említeni az aránylag fejlett gazdaságot (1968-ban a fejenkénti nemzeti jövedelem aránylag magas, 670 dollár volt); az állami beavatkozás magas fokát (az 1929/30-as válság és a második világháború egyaránt az állam gazdasági beavatkozását erősítette, és egyben védte az országot a külföldi tőke beáramlásától) és a korán kialakult harcos munkásosztályt (a chilei Munkás Szocialista Párt 1912-ben alakult és 1922-ben felvette a Kommunisták Párt nevet, 1932-ben tizenkét napig szocialista kormány volt Chilében, 1938-ban győzött a Népfrent, az egységes szakszervezetben, a népi akciófrontban stb. szakadatlanul erősödött a munkásosztály különféle pártjai és csoportjai közötti együttműködés). De a sajátos körülmények közé tartoznak az ország gazdag demokratikus parlamenti hagyományai is, amelyek egyrészt megakadályozták a kereszténydemokratákat abban, hogy a jobboldallal szövetkezzenek Allende ellen, miután 1964-ben a „forradalom a szabadságban” jelszóval győztek, tehát maguk is elismerték a mélyebb átalakulás szükségességét, másrészt, szavatolták a hadsereg hűségét az alkotmányhoz, elejét vették annak, hogy a hadsereg Allende ellen forduljon.

Az új rendszer leglényegesebb reformja a gazdaság állami szektorának döntő megerősítése: állami kézbe ment át az egész nehézipar, elsősorban a fő jövedelmi források, a réz és a salétrom, a többi hetven monopóliumhelyzetben lévő, stratégiai jelentőségű vállalat, az egész külkereskedelem, a bankhálózat 64 százaléka, de a többi bank is állami ellenőrzés alá került. Emellett meggyorsult még a kereszténydemokraták által kezdett földreform: Frei 1965-től 1970-ig 3 564 000 hektárt osztott szét, Allende 1970 márciusától 1972 márciusáig 2 412 000 hektárt. A chilei rendszer megértése érdekében hozzá kell még tennünk, hogy nagyon hasonló reformok útján halad a perui rendszer is, amely nem bé-

kés parlamenti úton, hanem katonai államcsínnel került uralomra, és nem marxista beállítottságú, hanem ideológiája inkább „nacionalista” jelzővel jelölhető, sőt még bizonyos antikommunista színezete is van. Alvarado, a perui junta vezére hat nappal a hatalom átvétele után bejelentette a kőolajforrások és finomítók államosítását, amit újabb államosítások követtek, földreformja pedig a part menti övezetben 150, az ország belsejében 45 hektárban szabta meg a földmaximumot. Már maga ez a körülmény is tanúskodik arról, hogy ezek a reformok a „levegőben lógnak” Latin-Amerikában, ami persze semmit sem von le Allende kísérletének jelentőségéből, sőt ellenkezőleg, ennek a kísérletnek a történelmi jelentőségét húzza alá, igazolja, hogy az új társadalom bevezetése olyan történelmi szükségszerűség lett, amikor már nem ennek a szükségszerűségnek az érvényesítésére kell erőszakot alkalmazni, hanem ennek a szükségszerűségnek az érvényesülése csakis erőszakkal akadályozható meg.

Ezzel ugyanis új megvilágításba kerül az erőszak szerepe, egyszerre világossá válik előttünk, hogy a világ többi részén sem az a fő kérdés, erőszakot kell-e alkalmazni az új társadalom érdekében, az erőszak bábáskodására van-e szükség, hanem az, hogy a meglévő társadalom mit állít szembe a változás szükségességének tudatával, amelyet annak idején a marxizmus vitt be a munkásmozgalmába, s azóta szakadatlanul erősödött a munkásmozgalm minden gyengesége ellenére, és a kapitalizmus, a fogyasztói társadalom stb. ellenzékének legkülönbözőbb árnyalatai, a filozófia, irodalom, pszichológia stb. hatására a közhangulat részévé vált, az uralkodó körök bizonytalanságától az ilyen vagy olyan megoldást kereső mozgalmakon át egészen a szélsőbal kiütkereséséig, vagy a világ előli menekülés különböző formáiig. Amit szembeállíthat: az erőszak, a rendőrterror legklasszikusabb változatával, a legradikálisabb mézszárlással, mint például az USA-ban a Fekete Párducok esetében; a változás — a kapitalizmus már olyan változásokon ment át, amelyeket Marx el sem tudott képzelni, és még ma is változik, ahol elég nagy a nyomás, hogy kikényszerítse a közhangulatnak megfelelő alkalmazkodást —, és az elégedetlenség leszerelése, a lefojtás, a figyelemeltérítés egész mechanizmusa. A chilei példa tehát azt is mutatja, hogy lehetséges olyan helyzet, amelyben a kapitalista társadalom meglévő önvédelmi mechanizmusa nem elég erős a változás törekvésének elfojtására, de lehetséges olyan helyzet is, amelyben csak a forradalmi erőszak törhet át a lefojtás mechanizmusán, sőt még olyan is, amikor a kapitalista társadalom védelmére kelő erőszak és a meglévő társadalmi rendszer alkalmazkodása lefojtja, esetleg teljesen megsemmisíti a változtatás törekvését.

A latin-amerikai — elsősorban chilei — kísérletek másik érdekessége és jelentősége, hogy más megvilágításba helyezhetik az új társadalom néhány kérdését. Allende „békés forradalma” ugyanis az első kísérlet a társadalom átalakítására azután, hogy a jugoszláv példa, az 1968. évi megmozdulások és más tényezők hatására az öngazgatás követelése az új társadalomért vívott harc fegyvertárába került. Nyugat-európai sajtósság ugyanis, hogy a kommunista pártok — elsősorban a kelet-európai központi tervezés abszolutizálása miatt — nem akarják vagy nem tudják elfogadni az egyik leglényegesebb forradalmasító tényezőt, az öngazgatás követelését. Mint később még látni fogjuk, nem véletlen,

hogy a munkások öngazgatása a gyárakban, a diákok öngazgatása az iskolákban, a polgárok öngazgatása a községekben az 1968. évi megmozdulások egyik fontos hajtóereje volt. Az öngazgatás követelése ugyanis sűrítve adja a mai társadalommal szembeni elégedetlenség sokfajta változatát. Egyik oka a nyugat-európai kommunista pártok gyengeségének és annak, hogy nem tudnak olyan szerepet játszani, mint amilyent az objektív adottságok lehetővé tennének, épp az, hogy nem tudják felkarolni, a harc szolgálatába állítani a mai társadalommal szembeni, annyi forrásból táplálkozó elégedetlenséget, s ahelyett, hogy zászlajukra tűznék az öngazgatás követelését, ők maguk harcolnak ellene. (Nagyon jellemző, hogy a francia baloldali közös kormányprogramjában az öngazgatás kérdése az egyetlen pont, ahol nem a közösen elfogadott álláspontot vették programba, hanem azt szögezték le, hogy „a Szocialista Párt az öngazgatás távlatában, a Francia Kommunista Párt pedig a demokratikus irányítás szakadatlan fejlesztésében” látja a munkások hatalmának erősítését.)

Még azt sem tisztázták, hogy ma már nem az állam gazdasági beavatkozásáért folyik a harc, mint Marx vagy akár Lenin korában is — De Gaulle az állami tervezésnek olyan fokát vezette be, hogy akár még a kelet-európai országokban is megállhatta volna helyét —, tehát hogy az egyik állami beavatkozással nem elég szembeállítani a másikat, annál kevésbé, mert a sztalinizmus korszakában ez az állami beavatkozás megmutatta, hogy olyan embertelenségekre képes, mint a kapitalista állam legreakciósabb, fasiszta változatában. De különösen elégtelen a két állami beavatkozás pusztá szembeállítása akkor, amikor a nyomor már nem ad kellő hajtóerőt a munkásmozgalomnak, sőt a kapitalista állami beavatkozás nagyobb jólétet teremthetett, mint pl. a kelet-európai, tehát a munkásmozgalom csakis az öngazgatáshoz fűződő elégedetlenség és követelések révén válhat ismét forradalmi erővé. Chilében — és részben Peruban is — közrejátszott az is, hogy a nagyjából érintetlenül hagyott régi államapparátus létezésének körülményei között az öngazgatás a tömegbázis megteremtésének, a tömegek aktivitálásának legfőbb eszköze lett. Ezért a saját szerepüket féltő szakszervezetek és a más ideológiai elképzelésekkel induló Kommunista Párt ellenállása ellenére Chilében megvalósult az öngazgatás bizonyos formája az államosított vállalatokban. (Azért csak az államosítottakban, mert a kongresszus, ahol Allendének nincs többsége, nem fogadta el bevezetését a magánvállalatokban. Az ellentmondás teljes: a magántulajdonosok és a kommunista párt egyformán ellenzik az öngazgatást.) Az államosított vállalatokat egy igazgató tanács (Consejo de Administración) igazgatja, amelynek elnöke a kormány képviselője, tagjai pedig a munkások delegátusai és az állam megbízottjai. A legfelsőbb szerv a munkások közgyűlése, amely az állami terv keretében megszabja a termelési politikát. Peruban a munkások kapják a jövedelem 10 százalékát, és bevezették az igazgatásban való részvételük bizonyos formáit is.

Az öngazgatás bevezetése tehát nem megy könnyen és zökkenőmentesen, de a chilei „békés forradalom” egyik sajátossága éppen a munkásöngazgatás szerepének felismerése, ami azt a következtetést sugallja, hogy a társadalom békés átalakítása éppen a tömegeknek az állam és a gazdaság irányításába való mind fokozottabb bevonása vonalán halad. Persze, a chilei tapasztalat elmélyültebb tanulmányo-

zása más szempontból is érdekes és szükséges lehet. Elgondolkoztató például, hogy a tömegek életszínvonalának emelésére tett intézkedések egyrészt inflációs irányzatokat szültek (1970-ben egy dollár a hivatalos 28 escudo helyett 70 escudót ért), másrészt felszínre hozták a munkások törekvését, hogy még gyorsabban, szinte már lehetetlen ütemben javuljanak az életkörülmények. (Allende szembe találta magát például a rézbányászok sztrájkjával, amelynek során 50—70 százalékos béremelést követeltek.) Még gondosabb tanulmányozást kíván ez a tény, hogy a békés hatalomátvétel után az osztályharc tovább tart. Még hozzá a hatalomra kerülő győztes szocialista kormányt nem is csak a jobboldal támadja, hanem rohamozzák baloldaltól is, azok, akik nem tartják elég forradalminak az átalakulást, nem elég imponálósnak az eredményeket. (Chilében rendkívül tevékeny a forradalmi baloldal, a MIR és még néhány csoport és mozgalom.) Így aztán mindig fennáll az a lehetőség, hogy a békés forradalom fegyveressé alakul át, vagy úgy, hogy az erőszakot alkalmazó reakcióval szemben kell megvédeni a már győztes forradalmat, vagy úgy, hogy a fegyveres forradalmat a lassabban haladó békés forradalommal szemben a szélső baloldal vívja meg, vagy próbálja megvívni.

A chilei példa egészében azt mutatja, hogy sajátos körülmények között lehetséges a forradalmi erők békés hatalomátvétele, de egyben azt is, hogy a békés hatalomátvétel esetén sok probléma másképp jelentkezik, bizonyos tekintetben az előrehaladás lassúbb, és az osztályharc más formában folyik tovább mint a fegyveres hatalomátvétel esetén. Történelmi jelentőségét éppen az adja meg, hogy ezekben a sorsdöntő kérdésekben hasznos tapasztalatokat nyújt, felbátorítja a hasonló kísérleteket, nemcsak Latin-Amerikában, hanem Európában is. Kétségtelen például, hogy a francia népi unió létrehozásában szerephez jutott a chilei példa. Mint már mondtuk, a francia kommunisták és szocialisták megegyezése után Georges Marchais-tól egy sajtóértekezleten megkérdezték, hogy chilei vagy jugoszláv típusú szocializmus lesz-e az, amit a francia kommunisták és szocialisták közösen építeni akarnak. Ő persze joggal válaszolta, hogy francia típusú lesz, ami így igaz, csak éppen az a helyzet, hogy most már egyetlen országban sem lehet szocializmust építeni anélkül, hogy ne vegyék figyelembe a jugoszláv és chilei példát, mert ez része annak a tapasztalattárnak, amelyet Togliatti említ, és amelyet be kell építeni a szocializmus sajátos útjaiba.

A szocializmus békés diadalmaskodásával kapcsolatban még említést kell tennünk a „harmadik világ” országairól, ahol a már hatalmon lévő vagy kialakuló mozgalmak többé-kevésbé békésen áttérhetnek az új társadalom építésére, s a függetlenségért vívott harccal vagy az elmaradottság leküzdésére tett erőfeszítésekkel összhangban új társadalmi formákat is teremtenek. Ez azonban külön vizsgálatot kíván, már csak azért is, mert a fejletlenebb országokban a kubai vagy kínai út ugyanúgy elképzelhető, mint az, amit Chilével kapcsolatban elmondtunk: a fejlődés egy bizonyos fokán, amikor a társadalom válaszütra ér, a kapitalista és szocialista fejlődés útja közül az utóbbit választják. Mindezt azonban ezúttal nem részletezhetjük, itt csak arra a következtetésre volt szükségünk, hogy a társadalom békés átalakításának erősödő törekvése minden nehézség és akadály ellenére nem pusztán illúzió a fejlett országokban.